

سیری در گلگشت کلینی نامه

به مناسبت یازدهمین قرن وفات ثقة الاسلام کلینی نویسنده کتاب گران سنگ کافی

• عبدالحسین طالعی^۱

عضو هیئت علمی گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه قم

از طریق نمونه خطوط یا اجازات یا حواشی یا دیگر تلاش‌های علمی آنها - بازساخت.

بدین سان، کلینی نامه را می‌توان گنجینه‌ای پرنکته درباره کتاب ارجمند کافی دانست که برای تدوین موسوعه‌ای مانند دانشنامه کلینی، بهره بسیاری از آن می‌توان برگرفت. در عین حال، این کتاب می‌تواند سرمشقی برای کتابخانه‌های کهن دیگر باشد که آنها نیز کتاب مرجعی شبیه این درباره کتاب کافی پدید آورند، کتابی که همچون خورشیدی درخشان، ۱۱ قرن در آسمان اندیشه شیعی درخشیده و راه به عموم رهجویان نموده است.

فیض فواید این کتاب، نه فقط به نسخه پژوهان، بلکه به تمام علاقه‌مندان به پژوهش‌های تاریخی، حدیثی، رجالی و عقایدی می‌رسد. از این رو، به جاست که شیوه‌های مختلف و در عرصه‌های مختلف - نشریات مکتوب، نشریات الکترونیک، رسانه‌ها، پایگاه‌های اینترنتی و مانند آن - به معرفی این کتاب پرداخت و این گام بلند در شناساندن جاودانه کتاب کافی را ارج نهاد. باید به این واقعیت تلخ اقرار کرد که شمارگان نسبتاً محدود چنین کتاب مرجع (هزار نسخه) نسبت به فضای پژوهشی فعلی، بسیار اندک و تأسفار است. نگارنده این سطور، وقتی کتاب را به دست گرفت، ضمن اینکه مسحور و شیفته تنوع و تعدد و ارج و ارزش اطلاعات فراوان پراکنده در صفحات کتاب شد، چند فهرست از فواید آن فراهم آورد، باشد که برای پژوهشیان توشه راه باشد. در کنار آن به نکاتی برای تکمیل و اصلاح محتوایی و تصحیح مطبعی آن اشاره می‌کند، بدان امید که در چاپ‌های بعدی این کتاب ارزشمند، بدان توجه شود.

■ کلینی نامه، کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی کتاب الکافی و شروح، حواشی و ترجمه‌های موجود آن در کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی. به کوشش: سیدمحمود مرعشی نجفی و حسین متقی، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ۱۳۸۷، ۵۶۰ ص. شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۱۷۹-۵۱-۴

مقدمه

از جمله اقدامات مهم درباره متون کهن، شناساندن نسخه‌های خطی آنهاست که هم اعتبار، اصالت و استناد آن متون را نشان می‌دهد و هم مانند موزه‌های فعال، گنجینه‌ای از تلاش‌ها، وقف‌ها، خطوط، تعلیم‌ها و پژوهش‌های حول آن متن را می‌توان در این کار یافت. از آنجاکه دست‌یابی به نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌ها و گنجینه‌های خطی، کار آسانی نیست، انتقال اطلاعات مربوط به این نسخه‌ها، اطلاع‌رسانی بسیار مفید و ضروری است که راه را برای پژوهش‌های بعدی آسان می‌کند.

کتاب ارجمند و پرفایده کلینی نامه، کوششی است در این راستا، که صدها نسخه از متن و شروح کافی را می‌شناساند. در این شناسایی به بیان ویژگی‌های کلی اکتفا نشده، بلکه اطلاعات جنبی فراوانی در حاشیه معرفی‌ها می‌توان یافت، به‌اضافه حدود صد صفحه نمونه نسخه که در خلال آن، بسیاری از بزرگان گذشته را می‌توان -

۱. فهرست کلی درون‌مایه

محتوای کتاب کلینی نامه را می‌توان در پنج بخش دانست. بخش اول: معرفی نسخه‌های کتاب کافی موجود در کتابخانه آیت‌الله مرعشی (شامل ۱۱۸ نسخه)، به ترتیب شماره ثبت نسخه‌ها، با معرفی و گزارش مبسوط (ص ۱۳ - ۲۹۳)؛

بخش دوم: معرفی نسخه‌های کتاب کافی، که در آن کتابخانه ثبت موقت شده‌اند، با گزارش و معرفی بسیار مجمل (۲۲ نسخه، ص ۲۹۳ - ۳۱۳)؛

بخش سوم: معرفی شروح، حواشی، ترجمه‌ها و دیگر آثار مربوط به کافی موجود در آن کتابخانه (۶۷ نسخه) به ترتیب عنوان کتاب با گزارش مبسوط (ص ۳۱۳ - ۴۵۸). در پایان این بخش، یک نسخه منتخب رسائل کلینی از میرزا عبدالله افندی صاحب ریاض‌العلماء معرفی شده است (ص ۳۱۳ - ۴۵۸)؛

بخش چهارم: نمونه نسخه‌ها (ص ۴۶۳ - ۵۶۰). در این بخش،

**از جمله اقدامات مهم درباره متون کهن،
شناساندن نسخه‌های خطی آنهاست که هم
اعتبار، اصالت و استناد آن متون را نشان می‌دهد
و هم مانند موزه‌های فعال، گنجینه‌ای از تلاش‌ها،
وقف‌ها، خطوط، تعلیم‌ها و پژوهش‌های حول آن
متن را می‌توان در این کار یافت**

ترتیب خاصی رعایت نشده است؛

بخش پنجم: حواشی و پاورقی‌ها که سرشار از اطلاعات رجالی و کتاب‌شناسی درباره رجال و کتاب‌های قدیم و معاصر است. این حواشی، عمدتاً خانه‌تکانی ذهنی یکی از نویسندگان است. از این رو انتظار نظم و ترتیب خاصی از آن نمی‌توان داشت. تفصیل درباره بخش سوم تا پنجم در سطور آینده خواهد آمد.

۲. نگاهی به بخش سوم

چنانکه گفتیم، بخش سوم شامل شروح و ترجمه‌های کافی است که نسخه یا نسخه‌هایی از آن در کتابخانه آیت‌الله مرعشی موجود است. فهرست کلی این عناوین در پی می‌آید، با این توضیح که موارد چاپ شده با علامت* و موارد فارسی با علامت □ مشخص شده است. موارد بدون علامت، کتاب‌های عربی و چاپ نشده است.

۱. البضاعة المزجاة، محمد حسین بن قاریاغدی (قرن ۱۱)، شرح روضه کافی، ص ۳۱۳ - ۳۱۶، یک نسخه.

□ ۲. ترجمه اصول کافی، عباس بن احمد خوانساری (در گذشته ۱۳۳۵ ق)، نسخه اصل به خط مؤلف، ص ۳۱۶ - ۳۱۸، یک نسخه.

□ ۳. توضیح کافی، محمد قاسم بن محمد رضا شریف (قرن ۱۲)، شرح باب ایمان و کفر کافی، ص ۳۱۸ - ۳۲۰، یک نسخه

* ۴. حاشیه کافی سید رفیع‌الدین حسینی (رفیعی نایینی)، (در گذشته ۱۰۸۲ ق)، حاشیه بر بخش‌هایی از اصول کافی، ص ۳۲۰ - ۳۲۷، پنج نسخه.

۵. حاشیه کافی، نظام‌الدین احمد عاملی (قرن ۱۱)، حاشیه بر اصول کافی، ص ۳۲۸ - ۳۳۰، یک نسخه.

* ۶. حاشیه کافی، سید بدرالدین عاملی (قرن ۱۱)، حاشیه بر اصول کافی، ص ۳۳۰ - ۳۳۳، یک نسخه.

* ۷. حاشیه کافی، میر محمد باقر داماد (در گذشته ۱۰۴۱)، ص ۳۳۳ - ۳۳۸، سه نسخه.

۸. حاشیه کافی، میرزا محمد امین استرآبادی (در گذشته ۱۰۳۶)، حاشیه بر اصول کافی، ص ۳۳۸ - ۳۴۱، دو نسخه.

۹. حاشیه کافی، یکی از شاگردان میر داماد (قرن ۱۱)، حاشیه بر اصول کافی، ص ۳۴۱ - ۳۴۲، یک نسخه.

* ۱۰. الدر المنظوم من کلام المعصوم، شیخ علی بن محمد نوه شهید ثانی (در گذشته ۱۱۰۳)، ص ۳۴۳ - ۳۴۶، دو نسخه.

* ۱۱. الرواشح السماویة فی شرح احادیث الامامیة، میر داماد (در گذشته ۱۰۴۱)، ص ۳۴۶ - ۳۵۴، چهار نسخه. این کتاب، با حاشیه یادشده پیشین تفاوت دارد.

۱۲. الشافی فی شرح کافی، ملاخلیل قزوینی (در گذشته

۱۰۸۹)، ص ۳۵۴ - ۳۶۵، هفت نسخه.

۱۳. شرح اصول کافی، سید اسماعیل خاتون‌آبادی (در گذشته ۱۱۱۶)، ص ۳۶۶ - ۳۶۸، یک نسخه.

۱۴. شرح کافی، ملا نظر علی گیلانی (قرن ۱۳)، ص ۳۶۸ - ۳۷۰، یک نسخه. شامل شرح باب توحید کافی.

۱۵. شرح اصول کافی، احمد بن کمال شریف شیرازی (قرن ۱۲)، ص ۳۷۰ - ۳۷۲، یک نسخه (نسخه اصل به خط مؤلف).

* ۱۶. شرح کافی، ملا صالح مازندرانی (در گذشته ۱۰۸۶)، ص ۳۷۲ - ۳۷۷، ملامحمد صالح مازندرانی، بخش اصول و دو نسخه

کافی را شرح کرده و کار او را فرزندش محمد هادی مازندرانی با شرح فروع کافی به پایان رسانده است.

* ۱۷. شرح اصول کافی، صدرالدین محمد شیرازی صدر المتألهین (در گذشته ۱۰۵۰)، ص ۳۸۸ - ۴۰۵، نه نسخه از جمله نسخه اصلی مؤلف.

۱۸. شرح فروع کافی، سید هاشم نجفی (قرن ۱۲)، ص ۴۰۹ - ۴۱۱، یک نسخه (به خط مؤلف).

* □ ۱۹. الصافی فی شرح کافی، ملاخلیل قزوینی (در گذشته ۱۰۸۹)، ص ۴۱۱ - ۴۳۵، پانزده نسخه.

۲۰. فهرس کافی، محمد جعفر فارسی آبادی (در گذشته ۱۲۸۰)، ص ۴۳۵ - ۴۳۸، دو نسخه، از جمله نسخه خط مؤلف.

۲۱. کشف حقایق الاحادیث، میرزا قاضی اردکانی یزدی (قرن ۱۱)، ص ۴۳۹ - ۴۴۰، یک نسخه.

* ۲۲. مرآة العقول، علامه محمد باقر مجلسی (در گذشته ۱۱۱۰)، ص ۴۴۱ - ۴۴۸، سه نسخه.

۲۳. الهدایا لشیعة ائمة الهدی، شرف‌الدین محمد رضا مجذوب تبریزی (در گذشته ۱۰۸۸)، ص ۴۴۸ - ۴۵۲، یک نسخه.

* ۲۴. هدی العقول الی احادیث الاصول، محمد بن عبدعلی بحرانی قطیفی (قرن ۱۳)، ص ۴۵۲ - ۴۵۸، چهار نسخه. در پایان این بخش، منتخبی از کتاب رسائل الائمة نوشته ثقة الاسلام کلینی آمده که میرزا عبدالله افندی صاحب ریاض العلماء (قرن ۱۲) گزینش کرده است. این منتخب، نسخه اصل میرزا عبدالله و مختصر است. ولی نشان می‌دهد که وی، کتاب رسائل الائمة را در اختیار داشته است، کتابی که امروز موجود نیست (ص ۴۵۹ - ۴۶۲).

۳. مروری بر بخش چهارم

در این بخش از مقاله، فهرستی از نمونه نسخه‌ها و ارتباط آن با متن می‌آوریم که متأسفانه در اصل کتاب بدان اشاره نشده است.

نمونه نسخه (صفحه)	توضیح (صفحه)	ویژگی مهم
۴۶۳	۲۵۷ - ۲۵۶	فروع کافی، خط سید محمد حسین مرعشی، قرن ۱۱
۴۶۴	۱۵۰ - ۱۴۶	کافی، مقابله با نسخه شهید ثانی
۴۶۵	۱۳۹ - ۱۳۶	کافی، مقابله با نسخه شهید ثانی و نسخه مورخ ۵۶۹
۴۶۶	۱۲۵ - ۱۲۳	کافی، مورخ ۹۸۰
۴۶۷	۱۸ - ۱۵	کافی، اجازه علامه مجلسی ۱۰۹۸
۴۶۹ - ۴۶۸	۲۸ - ۲۱	کافی، ۱۰۹۴، اجازه نظام الدین علی موسوی
۴۷۱ - ۴۷۰	۳۴ - ۲۸	کافی، ۱۰۹۲، اجازه شیخ حر عاملی و محمد نصیر خادم
۴۷۲	۳۷ - ۳۴	کافی، ۱۰۷۶، دو اجازه از علامه مجلسی
۴۷۳ - ۴۷۲	۴۴ - ۴۲	کافی، ۹۷۲، خط ملافتح الله کاشانی
۴۷۵ - ۴۷۴	۴۶ - ۴۴	کافی، سده ۸
۴۷۷	۴۸ - ۴۶	کافی، ۱۰۷۶، مقابله رفیع الدین یزدی
۴۷۸ - ۴۷۹	۵۱ - ۵۰	کافی، سده ۸
۴۸۰ - ۴۸۱	۶۷ - ۶۷	کافی، ۱۰۸۶، اجازه مفصل علامه مجلسی
۴۸۲	۷۰ - ۶۷	کافی، ۱۰۷۷، اجازه موسی حسینی تونی و فاضل هندی
۴۸۳	۷۵ - ۷۴	کافی، سده ۱۰
۴۸۴	۷۹ - ۷۷	کافی، سده ۱۰، خط عبدالرضا کفر حونی
۴۸۵ - ۴۸۶	۸۵ - ۸۲	کافی، تصحیح ۹۷۷، یادداشت سید ابوالقاسم حسینی
۴۸۷	۳۲۰ - ۳۲۰	ترجمه فارسی کافی، محمد قاسم شریف، ۱۱۱۸
۴۸۸	۳۷۰ - ۳۷۲	شرح کافی، احمد شیرازی، نسخه اصل شارح ۱۱۱۷
۴۸۹ - ۴۹۰	۹۱ - ۸۸	کافی، ۱۰۶۳، انهاء مولی محمد تقی مجلسی و محمد باقر مجلسی
۴۹۱	۳۳۳ - ۳۳۰	حاشیه کافی، سید بدرالدین عاملی، سده ۱۱
۴۹۲	۹۴ - ۹۱	کافی، ۱۰۶۶، مقابله و تصحیح ۱۰۷۲
۴۹۳	۳۷۷ - ۳۷۹	شرح کافی، ملا صالح مازندرانی، مقابله فرزند شارح
۴۹۴	۸۱ - ۸۵	کافی، نسخه هنری ممتاز ۱۰۸۶
۴۹۵ - ۴۹۷	۹۸ - ۱۰۷	کافی، اجازه شیخ سلیمان بحرانی ۱۰۷۹ و اجازه شیخ عباس بلاغی ۱۱۵۷
۴۹۸	۱۱۰ - ۱۰۷	کافی، انهاء علامه مجلسی ۱۰۷۵
۴۹۹ - ۵۰۰	۱۱۴ - ۱۱۱	کافی، سده ۱۰، اجازه شیخ عبدعلی خمیسی ۱۰۷۷
۵۰۱	۳۴۶ - ۳۴۵	الدر المنظوم (شرح کافی)، ۱۰۹۵
۵۰۲	۱۱۸ - ۱۱۴	کافی، تصحیح جعفر رازی، ۱۰۶۸
۵۰۳ - ۵۰۴	۱۲۰ - ۱۱۸	کافی، شیخ حسن نوه صاحب معالم، مقابله ۱۰۸۹
۵۰۵	۱۲۳ - ۱۲۰	کافی، چند مقابله و تصحیح، ۱۰۹۰
۵۰۶	۱۲۵ - ۱۲۳	کافی، خط محمد بن احمد حلی، ۹۸۰
۵۰۷ - ۵۰۸	۳۹۲ - ۳۸۸	شرح ملا صدرا، به خط مؤلف، ۱۰۴۴
۵۰۹	۱۳۲ - ۱۳۰	کافی، دست خط مولی محمد تقی مجلسی ۱۰۶۳
۵۱۰	۱۳۴ - ۱۳۲	کافی، ۱۰۸۲، انهاء علامه مجلسی ۱۰۸۳
۵۱۱	۳۵۷ - ۳۵۹	الشافی (شرح کافی)، با دست خط ملاخلیل قزوینی، ۱۰۶۳
۵۱۲	۱۳۷ - ۱۳۹	کافی، مقابله با نسخه شهید ثانی و نسخه ۵۶۹
۵۱۳ - ۵۱۴	۱۴۳ - ۱۳۹	کافی، دو انهاء علامه مجلسی ۱۰۸۴ و ۱۰۸۱
۵۱۵	۱۴۴ - ۱۴۳	کافی، ۹۶۵، مصحح
۵۱۶	۱۴۵ - ۱۴۴	کافی، سده ۱۰

۴. مروری بر بخش پنجم

فهرستی از موضوعات مطالب بخش پنجم (حواشی و پاورقی‌های کتاب)

۱. منشی نولکشور (ناشری در هند)، ص ۱۱.
۲. میرزاحمد ملک الکتاب شیرازی (مقیم بمبئی هند)، ص ۱۱.
۳. کاغذ و کتاب‌آرایی، ص ۱۹.
۴. احمد فرهمند تهرانی (کتاب‌فروش)، ص ۳۵.
۵. سیدابوالحسن کتابی اصفهانی، ص ۴۸ و ۴۴۶.
۶. جوشقان (شهری نزدیک کاشان)، ص ۵۴.
۷. میرزاحمود و میرزااحمد شفیعی اصفهانی خوانساری (کتاب‌فروش) ص ۵۹ - ۶۰.
۸. شیخ ابوعلی فرزند شیخ طوسی، ص ۶۴.
۹. ملاذ الاخیار (کتاب علامه مجلسی در شرح تهذیب الاحکام شیخ کلینی)، ص ۶۵.
۱۰. قرب الاسناد (کتاب)، ص ۶۸.
۱۱. المحيط الاعظم (کتاب)، ص ۷۱.
۱۲. کلین (روستایی نزدیک تهران، زادگاه ثقة الاسلام کلینی و مدفن پدرش)، ص ۷۷.
۱۳. صدر الافاضل تبریزی، ص ۷۹.
۱۴. سیدعبدالله و سیدعبدالحی رضوی کاشانی، ص ۸۱.
۱۵. مجدالدین نصیری، ص ۸۳.
۱۶. سیدمحمدباقر شفتی اصفهانی، ص ۸۴.
۱۷. آرایه‌های هنری نسخه خطی کافی به خط محمدرحیم اصفهانی، ص ۸۷.
۱۸. شیخ خلف آل عصفور بحرانی، ص ۹۶.
۱۹. شیخ سلیمان بحرانی، ص ۱۰۱.
۲۰. شیخ عباس بلاغی (جد مرحوم شیخ علی بلاغی)، ص ۱۰۱.
۲۱. میرزاحمد اردبیلی و کتاب جامع الرواة، ص ۱۰۹.
۲۲. استنبصاء الاعتبار فی شرح الاستبصار (کتاب)، ص ۱۲۰.
۲۳. خوراسگان (از نواحی اصفهان)، ص ۱۲۶.
۲۴. کتابخانه آیت‌الله سیدمحمد حجت کوه کمری در قم، ص ۱۵۱ و ۲۴۱.
۲۵. تمیجان (از توابع املش در گیلان) و تیمجان (از توابع توپسرکان)، ص ۱۵۴.
۲۶. بهاء‌الدین محمد جیلی (شاگرد علامه مجلسی)، ص ۱۵۷.
۲۷. مدرسه جدید سلطانی اصفهان، ص ۱۶۲.
۲۸. میرزایحیی بن محمد شفیع بیدآبادی اصفهانی، ص ۲۰۰.
۲۹. آوه (منطقه‌ای بین قم و ساوه)، ص ۲۱۰.
۳۰. کتابخانه میرزافخرالدین نصیری امینی در تهران، ص ۲۱۲.
۳۱. کتابخانه مولی یعقوب بن مقیم بارفروشی در مازندران، ص ۲۱۷.
۳۲. کیاب (روستایی در میان قم و اراک)، ص ۲۲۳.
۳۳. میرزاسیح تهرانی، میرزاابوالفضل تهرانی و میرزاحمد ثقفی، ص ۲۳۰.
۳۴. کاربرد کلمه «آیت‌الله العظمی» در قرن ۱۱، ص ۲۳۴.
۳۵. سیدعبدالله برهان المحققین سبزواری، ص ۲۵۹.
۳۶. معاون الحکمة فی مکاتیب الائمة (کتاب)، ص ۲۶۶.
۳۷. مرحوم شیخ محمد آخوندی، مؤسس دارالکتب الاسلامیه و ارتباط علمی او با مرحوم مرعشی، ص ۲۸۵.
۳۸. آیت‌الله حاج آقا محسن عراقی (اراک)، ص ۲۹۳.
۳۹. مرقد امامزاده محمد محروق (در نیشابور)، ص ۲۹۸.
۴۰. محمدعلی نایینی و وقف کتاب کافی بر حضرت ولی عصر علیه‌السلام، ص ۳۱۱.
۴۱. مرتضی شفیعی اردستانی و آثار او در مورد شهر اردستان، ص ۳۱۳.
۴۲. مَهرشاه سلطان حسین صفوی، ص ۳۱۹.
۴۳. احمدعلی عبداللهی، کتاب‌فروش کرمانی‌الاصل مقیم قم، ص ۳۲۶.
۴۴. شیخ حسن قزوینی خوشنویس، و استنساخ کتاب‌های خطی به امر آیت‌الله مرعشی، ص ۳۳۱.
۴۵. فرهادمیرزا معتمدالدوله قاجار، ص ۳۴۹.
۴۶. آیت‌الله محمدامین صدراالاسلام خوبی، ص ۳۶۵.
۴۷. همکاری علمی آیت‌الله مرعشی با شیخ آقابزرگ تهرانی در تألیف الذریعه، ص ۳۷۲.
۴۸. شیخ محمدجواد بلاغی نجفی، ص ۳۸۶.
۴۹. سادات مرعشی، ص ۳۸۷.
۵۰. سیدعباس ابوترابی، ص ۳۹۷.
۵۱. کتابخانه شیخ رضا استادی، ص ۳۹۷.
۵۲. کتابخانه محمدجعفر فیضی، از نوادگان فیض کاشانی، ص ۴۰۰.
۵۳. مولی محمدمحسن وفا، از نوادگان فیض کاشانی، ص ۴۰۱.
۵۴. کتاب‌های فارسی چاپ هند، ص ۴۱۲.
۵۵. نیاسر (در حومه کاشان)، ص ۴۱۸.
۵۶. وقفنامه میرزاکوچک کتاب‌فروش اصفهانی در سال ۱۲۵۲ قمری، ص ۴۴۶.
۵۷. دیدگاه صاحب کتاب هدی العقول درباره محیی‌الدین ابن عربی، ص ۴۵۳.

۵. واقفان کافی و شروح آن

یکی از فواید جنبی این کتاب، آگاهی از واقفانی است که ثمره سال‌ها تلاش خود را وقف مکتب اهل بیت علیهم‌السلام کردند. فهرستی از واقفان که در کتاب یاد شده، در پی می‌آید، که خود می‌تواند موضوع پژوهش‌هایی ارزشمند در حوزه فرهنگ و تمدن مسلمانان باشد.

- ص ۵۳: گل صنم خواجه کلایی، ۱۲۶۴ ق.
- ص ۶۹: حاج محمدحسن خراسانی.
- ص ۱۲۷: محمدحسین بن ملاعباس، ۱۰۹۹.
- ص ۱۳۶: ملامحمدحسن مشهدی، ۱۱۵۳.
- ص ۱۵۳ و ۱۵۴: لطف‌الله تمیجانی، ۱۱۰۶.
- ص ۱۶۱ و ۳۱۹: سلطان حسین صفوی.
- ص ۱۷۳: حاجی نورعلی، ۱۲۵۲.
- ص ۱۸۶: حسین بن محمد، ۱۲۴۵.
- ص ۱۸۸: خلیل، ۱۲۵۱.
- ص ۱۸۹: زلیخا بنت حاجی طاهر.
- ص ۲۰۳: آقا محمدعلی، ۱۱۶۶.
- ص ۲۰۳: فهیم بن مرتضی قلی، ۱۲۰۷.

است» (ص ۴۳۲ و چند موضع دیگر).

۲. اهدای یک نسخه کافی، از حسین بن شجاع شاهشونلو به محمدبن حیدر گنجوی، در تاریخ دهم رجب ۱۲۱۹، زمانی که قشون روسیه قلعه گنجه را گرفته و حاکم آنجا جوادخان زیاد اوغلی قاجار را کشته بودند. این نسخه را حسین بن شجاع از قزاقها گرفته و به محمد گنجوی می‌دهد. (ص ۲۰۳ و ۳۵۸).

۳. نقش بسیار مهم علامه محمدباقر مجلسی در ترویج کافی، که تاکنون در زندگی نامه‌ها گفته می‌شد، اما اکنون با نشر این کتاب، دهها مدرک برای این مجاهدت می‌توان یافت (بنگرید به: بخش نمونه نسخه‌ها - ص ۴۶۳ به بعد).

۴. ماده تاریخ جالب میرداماد، از ملاعبدالله کرمانی که ضمن آن گوید:

محمدباقر داماد، کز وی

عروس فضل و دانش بود دل شاد

خرد از ماتمش گریان شد و گفت

عروس علم دین را مُرده داماد

۵. یادداشت مهم علامه مجلسی که برای رمزگشایی از حواشی کافی (چه در آن نسخه و چه در نسخه‌های دیگر) می‌تواند مفید باشد (ص ۱۴۱ تا ۱۴۳ و ۵۱۳ و ۵۱۴).

۶. تقسیم موضوعی بسیار جالب برای احادیث روضه کافی توسط محمدحسین بن قاریاغدی (قرن ۱۱) در سی باب بدین ترتیب: ۱. خطبه‌ها، ۲. رسائل [در متن، وسائل آمده که به احتمال قوی، باید رسائل باشد]، ۳. نصایح و مواعظ و کلمات موجز نبوی، ۴. قصص و حکایات گذشته، ۵. قرائات و تفسیر آیات، ۶. فضل اهل بیت و موالات و محبت آنها، ۷. خیرخواهی مؤمن و رعایت حرمت او، ۸. امتحان و آزمایش، ۹. تواضع و نهی از تکبر، ۱۰. ذم تقلید و شبهه، ۱۱. یادکرد ممدوحین و مذمومین و مستضعفین، ۱۲. احتجاج، ۱۳. حسب و نسب، ۱۴. مداراة و تقیه و تستر و معاشرت، ۱۵. طیره (تفال) و عدوی، ۱۶. استخاره، ۱۷. سفر و شئون آن، ۱۸. نجوم، ۱۹. باران، ۲۰. بادها و اقسام آن، ۲۱. زلزله، ۲۲. اصناف مخلوقات، ۲۳. خوابیدن و رؤیا و تعبیر آن، ۲۴. طب و امراض و معالجات، ۲۵. حرز و عود و ادعیه، ۲۶. نوادر، ۲۷. اخبار نسبت به آینده، ۲۸. ظهور حضرت مهدی علیه السلام، ۲۹. احوال و احوال قیامت [در متن آمده: احوال القیامة و احوالها، که خطای چاپی است]، ۳۰. وصف بهشت و دوزخ (ص ۳۱۴ و ۳۱۵).

این تقسیم موضوعی برای استفاده بیشتر از روضه کافی، بسیار مفید تواند بود. نگارنده این سطور، تاکنون چنین تقسیم موضوعی برای روضه کافی ندیده است.

۷. از نکات جالب که در این کتاب می‌توان یافت، کارهای علمی سنگین است که در روستاها و مناطق دورافتاده انجام می‌شده است، مانند کتابت نسخه‌ای از کافی در سده ۱۲ توسط محمدعسکر تولمی الاصل در مسجد روستای کیاب، از توابع خلیجستان قم (ص ۲۲۳). این نکته خود می‌تواند موضوع پژوهشی جدی باشد که چگونه در سده‌های گذشته، توزیع علم میان تمام مناطق، سبب آبادی علمی تمام مناطق می‌شده است، پدیده‌ای که اکنون کمتر دیده می‌شود.

۸. شناسایی حواشی و محشیان، کار مهمی است که باید انجام شود. بسیاری از اینان، عالمان و مدرسان گمنامی هستند که با وجود گمنامی، حق بزرگی بر نسل ما دارند. متأسفانه کم‌حوصلگی در امر پژوهش، چنین بایسته‌هایی را به محاق می‌اندازد، در حالی که

وجود این همه نسخه، مواد خام اینگونه تحقیقات را در اختیار ما می‌گذارد.

۹. یادداشت محدث نوری بر یکی از نسخه‌های خطی کافی که متن آن توسط علامه مجلسی تصحیح شده و کاتب آن، «پیرنور» از خطاطان مهم زمان قاجار است و آرایه‌های هنری دارد (ص ۲۶۳ - ۲۶۴ و ۵۴۷).

فواید کتاب، بیش از آن است که گفته آمد. امید است با توجه بیشتر به این گنجینه، نکات دیگر توسط اهل تحقیق بیان شود.

۸. خطاهای چاپی

از آنجاکه کلینی نامه به‌عنوان کتاب مرجع مورد استفاده قرار می‌گیرد، باید تا حد امکان از غلط‌های چاپی پیراسته باشد. مواردی که در حین مطالعه بدان برخوردیم چنین است (عبارت غلط که در متن کتاب آمده، سمت راست و عبارت صحیح، در سمت چپ می‌آید):

- ص ۱۷، س ۱۰: تفضیل: تفصیل

- ص ۱۸، س ۵: أیقذه: أنقذه

- ص ۱۸، س ۹: فی: عفی

- ص ۱۹، س ۳: المرأة

- ص ۲۱، س ۱۱: تیلوه: یتلوه

- ص ۲۳، س ۱۳: آخره: آخره

- ص ۲۴، س ۴: وقفه: وقفه

- ص ۲۴، س ۱۱: الموقوف: الوقوف

- ص ۲۵، س ۱: اقتفیت: واقفتیت

- ص ۲۵، س ۷: معاینه: معاینه

- ص ۲۶، س ۷: الفتوی: والفتوی

- ص ۲۶، س ۱۰: منها: منه

- ص ۲۶، س ۸: نباختنا: (احتمالاً) باحثنا

- ص ۲۶، س ۹: قابلیه: قابلیته

- ص ۲۶، س ۱۵: الله: لله

- ص ۲۹، س ۲: تم: تم

- ص ۳۱، س ۱۵: المشتهد: المشتهر

- ص ۳۳، س ۱۲ و ۱۳: علیها: علیهما

- ص ۳۵، س ۴: هاش: هاشم

- ص ۳۶، س ۲: آنها: آنها

- ص ۳۶، س ۷: اللهم: (زاید است)

- ص ۳۶، س ۱۵: الحسین: الحسينی

- ص ۴۰، س ۲: السلام الله: سلام الله

- ص ۴۲، س ۹: لاتدخل احداً فی ضلاله و لا یتخرجه من هدی:

لاتدخل احداً فی ضلاله و لا یتخرجه من هدی

- ص ۵۷، س ۹: یاخذ: یؤخذ

- ص ۶۰، س ۸: الکفارات: والکفارات

- ص ۶۱، س ۱۴: علی: علی

- ص ۶۵، س ۹: مساخطه: مساخطه

- ص ۶۶، س ۱: منتجین: المنتجین

- ص ۶۶، س ۴: سنی: منی / جهده: جهده

- ص ۷۱، س ۸: برگی: برگ‌های

- ص ۸۳، س آخر: ضل: ظل

- ص ۱۰۲، س ۲: آی: الی

- ص ۱۰۲، س ۱۵: المعینون: المعینون

- ص ۱۰۳، ۵ - ۶: سلاته طوبته: سلامه طوبته
 - ص ۱۰۷، ۶: عصمه: عصمه
 - ص ۱۱۳، ۷: شیخه: شیخه
 - ص ۱۱۴، ۶: اياه: اياه
 - ص ۱۳۹، ۸: اصحابنا: اصحابنا
 - ص ۱۴۱، ۱: دو: و
 - ص ۱۵۱، پاورقی، ۹: ۶۷: ۶۷
 - ص ۱۶۲، کلب امیرالمؤمنین کمترین: کمترین کلب امیرالمؤمنین
 - ص ۱۶۴، ۹: زادالمعروف: زاده المعروف
 - ص ۱۶۶، ۱۲: بمحمد و آلهما: احتمالاً بمحمد و علی و آلهما
 درست است یا اینکه: بمحمد و آله
 - ص ۱۷۳، ۹: آخر: اسلامه: استلامه
 - ص ۱۸۰، ۵: التشیت: التشیت
 - ص ۱۸۰، ۱۴: المرتضی: المرتقی
 - ص ۱۸۱، ۸: الشهد بالشهد: الشهیر بالشهد
 - ص ۱۸۲، ۹: اجزت: اجزل
 - ص ۱۸۲، ۱۰: شیخه عن نجیب... (کلمه عن زائد است)
 - ص ۱۸۳، ۱۳: ۶۴: نسخه دیگر الکافی (۶۴): ۶۳: نسخه دیگر
 الکافی (۶۳).
 - ص ۱۸۸، ۱: الامثال: الامثال
 - ص ۲۱۱، ۶: اجزت: اجزت له
 - ص ۲۱۹، ۹: مرتضی رو: مرتضی را / مصرع دوم: زان که در
 حق غرق بُد آن حق شناس
 - ص ۲۱۹، ۱۰: مصرع دوم: عین و لام و یا بخوانی از علی
 - ص ۲۲۷، ۱۰: من أجل: من أجل
 - ص ۲۳۳، ۵: عینی: عین
 - ص ۲۳۵، ۱۵: المذنب: هذا المذنب
 - ص ۲۴۹، ۴: أشرف: أشرف یا أشرف
 - ص ۲۵۹، ۵: الكفر: الفكر
 - ص ۲۶۲، ۵: تأییدها: تأییده
 - ص ۲۶۳، ۴: استعت: استطعت
 - ص ۲۶۴، ۷: هذا لو بیاع بوزنه ذهباً: دو بیت شعر بوده که در
 متن نیابورده‌اند:
 هذا کتاب لو بیاع بوزنه
 ذهباً لکان البائع المغبوناً (کذا)
 أو ما من الخسران أنک تأخذ
 ذهباً و تعطی لؤلؤاً مکنوناً
 - ص ۲۶۴، ۱۲: پیروز: پیروز
 - ص ۲۶۸، ۱۲: برحمتک: برحمتک
 - ص ۲۷۱، ۱۴: الندس (?)
 - ص ۲۷۲، ۳: محب: بحث (بر اساس این تصحیح، پاورقی
 بیپوده است)
 - ص ۲۹۰، ۱۳: علیها السلام: علیهما السلام
 - ص ۳۳۰، ۹: متن و س سوم پاورقی و ص
 ۳۳۲، ۴: محمدتلی: محمدقلی
 - ص ۳۴۳، ۱: الدرر: الدر
 - ص ۳۵۸، ۹: علی صلوات الله: علیه صلوات الله
 - ص ۳۷۸، ۳: آخر: بدلنا: بدلنا
 - ص ۳۸۹، ۱۲: روحه: روحه
- ۸: الحسيني: الحسين
 ۹: الجهل: أجهل
 ۴: رفعا و مکانا: رفعا مکاناً
 ۶: المحذوم: المحذوم
 ۱۰: خطوطو: خطوط
 ۱۰: فصاراً س: شاید «فصار احسن»
 ۱۲: الا فخم: الأفخم
 ۱۲: لامذکور: المذکور
 ۴: والحمد: والحمد لله
 ۷: عجل: عجل
 ۸: الجميع: الجمع
 ۱۵: صاحبه: صاحبة
 ۱: ۲۰۶: ۲۰۷
 ۴۸۶ (توضیح سند): ش ۲۳۰۳: ش ۲۲۰۳
 ۴۹۵ (توضیح سند): ش ۳۵۳۳: ش ۳۵۳۲
 ۵۰۱ (توضیح سند): الدرر المنظوم: الدر المنظوم
 روشن است که بیشتر این خطاهای مطبعی به دلیل شتاب در چاپ
 کتاب روی داده است. ولی باید دانست که برای کتابی که سال‌ها
 به‌عنوان کتاب مرجع مورد استفاده قرار می‌گیرد، چنین شتابی توجیه
 ندارد. در اینگونه موارد، پذیرفتنی است که سرعت فدای دقت شود.
- ۹. نکات دیگر**
 برخی از نکاتی که برای بهر‌موری بهینه از این کتاب، برای چاپ‌های
 بعدی پیشنهاد می‌شود:
- افزودن خلاصه و معرفی از کتاب به عربی و انگلیسی در
 ابتدای کتاب، زیرا چنین کتابی در مراکز اسلام‌شناسی در سراسر
 جهان مورد استفاده قرار می‌گیرد؛
 - افزودن فهرس راهنما (اعلام، واقفان، مجیزها، مجازها،
 کاتبان، حاشیه‌نگاران، مکان‌ها، کتاب‌ها، نقش مهرها و ...);
 - رفع اشکال‌های علامت‌گذاری؛
 - خلاصه کردن عنوان فرعی کتاب که بسیار طولانی است؛
 - تصحیح سرصفحه‌ها: عنوان مختصر کتاب (کلینی نامه) در
 صفحات زوج، و نسخه مورد معرفی در صفحات فرد؛
 - درج فهرست مطالب؛
 - افزودن یک مقدمه تحلیلی که براساس آن، بایسته‌های
 پژوهشی نیز برای ادامه این پژوهش بیان و پیشنهاد شود.
- ۱۰. سخن پایانی**
 پایان سخن و سخن پایانی، تقدیری است از تمام کسانی که در تدوین
 این مجموعه سهم داشتند، از مؤلفان شروع کافی تا کاتبان، واقفان،
 مالکان، نسخه‌شناسان، مرحوم آیت‌الله مرعشی بانی آن کتابخانه
 عظیم تا مؤلفان کتاب، که به مناسبت یازدهمین قرن درگذشت
 ثقه الاسلام کلینی، چنین گنجینه‌ای در دسترس پژوهشگران نهادند.
 اجر همگی با اهل بیت نور و کرامت علیهم السلام باد.
 و الحمد لله رب العالمین.
- پی‌نوشت**
1. a-taleie20@Yahoo.com